

KOVÁCS ESZTER

*Néhány érdekes példa a cseh és a magyarországi
lelkiségi irodalom átfedéseire a 17. század végéről**

A cseh és a magyarországi művelődés a 17. században számos ponton fonódik össze. Különösen igaz ez a magyarországi biblikus cseh nyelvű irodalomra, amely értelmezhetetlen cseh gyökerei nélkül. Gondoljunk csak a két legismertebb, és leggyakrabban kiadott énekeskönyvre, a *Cūhara Sanctorumra* és a *Cantus Catholicire*. Jirík Třanovský, a *Cūhara Sanctorum* evangélikus énekeskönyv összeállítója a saját művei és fordításai mellett számos éneket vett át a cseh hagyományból, énekszövegeket és dallamokat egyaránt. Szöllősi Benedek a szlovák katolikusok énekeskönyvének szánt *Cantus Catholicit* nagyjából szintén cseh énekekből állította össze.¹ A többi hazai biblikus cseh nyelvű nyomtatványt vizsgálva, a kifejezetten valamely alkalomra szánt (például esküvői köszöntők, gyászversek), vagy konkrét eseményekről tudósító verseket kivéve szinte mindegyiknek megtaláljuk csehországi gyökereit. A Régi Magyarországi Nyomtatványok soron következő pótkötetének munkálatai közben is előkerült néhány mű, amely jól példázza, hogyan kerültek Magyarországra a cseh irodalom remekei, majd sajátos magyarországi környezetben hogyan alakultak át, és váltak a hazai kultúra szerves részévé. Ezekből szeretnék bemutatni néhányat.

1674-ben Lőcsén jelent meg a *Praxis Pietatis, to jest cvičení se v pobožnosti...* (Praxis pietatis, azaz a jámborság gyakorlása) című evangélikus elmélkedésgyűjtemény.² A szöveg forrása Lewis Bayly *The practise of pietie* című könyvének biblikus cseh fordítása,

---

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ Jan VILIKOVSKÝ, *Cantus Catholicí*, Bratislava. Časopis pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi 9 (1935), 269–305.

² [Lewis BAYLY], *Praxis Pietatis. to gest o cvičení se v pobožnosti pravé knjižka milostná, kterakby křesťánský člověk v pravé a spasitelné známosti gale Boha, tak y sebe samého, platně prospívati, a život svůj v bážni Božij dobře pořadage, potěšeně v svědomj pokogném strávití, y naposledy geg dokonánij běhu blaboslaveně zavřítí mohl vyučující*, W Lewočy, v Samuele Brewera, 1674.

amelyet Jan Amos Komenský (Joannes Amos Comenius) készített a mű német fordításából, és 1630-ban már megjelent Lesznoban,³ 1661-ben Amsterdamban,⁴ valamint 1637-ben és 1641-ben két kötetben Trencsénben is.⁵ Itt a fordító személye miatt egyértelmű a cseh eredet, az előszó mégis mást állít. A címe: *Předmluva vykladače slovenského ke pobožnému čtenáři knížky této*. (A szlovák fordító előszava a jámbor olvasóhoz). A korábbi kiadásokban, beleértve a trencsénit is *Předmluva vykladače českého* (A cseh fordító előszava) áll. Ugyancsak érdekes, amit a korábbi kiadásokról állít: „v samém englickém jazyku nekolikrát, v franckém pak a nemeckém mnozstvíkrát, v českém pak aneb slovenském nyní ponejprve se na světo podava, z nemeckého jazyku jsauc na slovensky přeložena.” (a saját angol nyelvén néhányszor, majd franciául és németül sokszor, majd cseh vagyis szlovák nyelven most először látott napvilágot, német nyelvből lett szlovákra fordítva).⁶ Ez a mondat több szempontból is vitatható, ugyanakkor rendkívül érdekes. Egyrészt nem igaz, hogy ez lett volna az első cseh kiadás. A másik figyelemreméltó adat, hogy első említéskor a kiadvány nyelvére a „cseh azaz szlovák” kifejezést használja, második említéskor kifejezetten szlováknak mondja. A nyomtatvány szövegének vizsgálata, a szó szerinti átvételek egyértelműen bizonyítják, hogy a szerkesztő tudott a korábbi cseh kiadásokról. Az előszó is ezeket követi, némileg kiegészítve és átszerkesztve. A trencsényi kiadásban például ez a mondat így hangzik: „v samém englickém jazyku nekolik a třidcetikrát, v franckém pak a nemeckém mnozstvíkrát, v českém pak nyní potřetí již tištěna jest.” Azaz: „a saját angol nyelvén harminchalányszor, majd franciául és németül sokszor, cseh nyelven már harmadszor nyomtatott ki.”⁷ Az első, lesznoi kiadásban csak a mondat szerepel: „v samém englickém jazyku nekolik a třidcetikrát, v franckém pak a nemeckém mnozstvíkrát” (a saját angol nyelvén harminchalányszor, majd franciául és németül sokszor).⁸

³ *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce 18. století*, szerk. František HORÁK, Zdeněk TOBOLKA, Emma URBÁNKOVÁ, Anežka BADUROVÁ. Prága, 1925–2008, 1015, 1015a.

⁴ *Knihopis...* (ld. 3. l.), 1017.

⁵ RMNý 1702, 1906.

⁶ BAYLY, *Praxis Pietatis. To gest ...* (ld. 2. l.), (iii)b–(iv)a.

⁷ [Lewis BAYLY], *Praxis Pietatis. To gest, o cvičení se w pobožnosti pravé, knížka milostná: První díl. Kterakby křesťanský člověk w pravé a spasitelné známosti, gak Boba, tak y sebe samého, plně prospjvati [!] a život svůj w bážni Boží dobře pořáda, potěšené w svědomj pokogném strávní, y naposledy geg po dokonání běhu blahoslavené zavřítí mohl' vyučujcí ...* [Trencsén, Václav Vokál, 1637–1641], A_{4a}.

⁸ [Lewis BAYLY], *Praxis Pietatis. To gest, o cvičení se w pobožnosti pravé knížka milostná: Kterakby křesťanský člověk w pravé a spasitelné známosti, gak Boba, tak y sebe samého, plně prospjvati, a život svůj w bážni Boží dobře pořáda, potěšené w svědomj pokogném strávní, y naposledy geg po dokonání běhu blahoslavené zavřítí mohl' vyučujcí ...* [V Lešně, tiskárna Českých bratří, 1630?], A₄.

A „ponejprve” (leelőször) szó nem automatikus fordításból, átvételből eredő hiba, hiszen a korábbi változatokban nem szerepel, még a valóban legelső kiadásban sem. Az elsőség kihangsúlyozása a szerkesztő tudatos döntése, minden bizonnyal azért, hogy megkülönböztesse a korábbi cseh kiadásoktól, és hangsúlyozza ennek „szlováknyelvűségét”, amely a szlovák olvasóközönség megnyerését szolgálta. A változás azonban csak névleges, valójában nincs lényeges nyelvi különbség.

Tovább olvasva az előszót, több hasonló változást is találunk. Bár hiányzik az aláírás, de összevetve a korábbi kiadásokkal egyértelmű, hogy a szerkesztő Komenský eredeti szövegét vette át, kisebb rövidítésekkel, módosításokkal, a hazai viszonyokhoz alkalmazva a szöveget. A „český” melléknevet következetesen „uherský”-re cserélte, a cseh nyelv helyett pedig szlovák nyelvet írt. Komenský az előszóban a cseh népet Isten népének nevezi, és szánakozik szomorú sorsa miatt. Itt pontosan ugyanezek a mondatok az „uherský národ” (magyarországi nemzet) szenvedésit írják le: „Ó národe uherský, národe Boží! Nad tebou jest nejprvé oheň tento, kterýž se nadevšecky již národy rozhořel, pro hříchy tvé plápolati začal! Nad tebou tedy aby nejprv plápolati přestal ...” (Ó Magyarország népe, Isten népe! Nálad lángolt fel a bűneid miatt először a tűz, amely már minden népet megegetett! Nálad aludt ki először a láng...). Ezek a sorok eredetileg egyértelműen Csehországra, az ottani 1618–1620 között bekövetkezett eseményekre vonatkoztak. A lesznói és a trencsényi kiadásokban a mondat elején még „národe český” szerepel. Máshol a magyar nép „szét-szórattatásán” szánakozik: „Dejž to Bůh, pro milosrdenství své, y nám rozptylenym uherského národu ostatkům...” (Add meg jószágodból nekünk, szétszórt magyar nemzet maradékának is...).⁹ Valójában, Komenský eredeti szövegében ez a mondat is a cseh népre vonatkozott, ahogy a korábbi kiadásokban állt, mégis a korabeli magyarországi protestáns olvasó hasonlóságot érezhetett saját helyzetével, hiszen az énekeskönyv megjelenésének éve az ún. „gyászévtized” idejére esett.

Az egész előszó összevetésénél kiderül, hogy a trencsényi kiadás meglehetősen pontosan követi a lesznóit, még a fordító monogramját is tartalmazza. Ugyanígy a nyomtatvány felépítése és a törzsszöveg is lényegében megegyezik. A lőcsei kiadás azonban kicsit más. Kiegészül öt új elmélkedéssel, de talán a hazai viszonyokhoz való alkalmazás, talán az idő múlása miatt kimaradt a kiadvány végéről, a száműzöttek panasza: *Ach Bože popatřiž s nebe, a smiluj se nad námi*, amely Luther Márton *Ach Gott vom Himmel*, című zsoltárparafrazisa, Jan Amos Komenský fordításában. Ez a Lutherének ekkor már elterjedt Magyarországon biblikus cseh nyelven is, de nem

---

⁹ BAYLY, *Praxis Pietatis. To gest ...* (ld. 2. l.), 1674, (ij)b.

Komenský fordításában, hanem Tránovskýéban.¹⁰ Komenský fordítása a Magyarországon egyedül a *Praxis pietatis* 1637-es trencsényi kiadásban szerepel.¹¹

Ha a korábbi kiadásokat nem ismernénk, az 1674-es lőcseiben már semmi nem utalna sem csehországi eredetre, sem cseh exuláns fordítóra, szerkesztőre. A trencsényi kiadást még cseh olvasóközönségnek szánták, míg az 1674-est szlovákoknak.

Két évvel később, 1676-ban Zsolnán jelent meg egy katolikus perikópáskönyv, amely nemcsak az ország, hanem a felekezeti határokat is átlépte.¹² A kiadvány felépítése és szövege nagyrészt megegyezik az ugyanebben az évben, Prágában kiadott azonos című perikópáskönyvével,¹³ de az *Evanjeliumok és epistolák, amelyeket az egyetemes szent egyház az éves ünnepeken használ* című fejezetében jelentős változások találhatók. Itt a cseh szentek (Círill és Metód,¹⁴ Zsigmond,¹⁵ Norbert,¹⁶ Vitus,¹⁷ Prokop,¹⁸ Ludmilla,¹⁹ Vencel²⁰) ünnepei kimaradtak, helyettük bekerültek a

¹⁰ „Ach Bože pohled' z výsosti / a smilij se nad námi“: Luther, Martin: Ach Gott vom Himmel sieh darein (ford. Tránovský) Jiřík TRÁNOVSKÝ, *Písňe duchovní, staré i nové.*, Lőcse, Vavřinec Brewer, 1636. 346♣; Jiřík TRÁNOVSKÝ, *Písňe duchovní, staré i nové.* ..., Lőcse, Vavřinec Brewer, 1639. 195; Jiřík TRÁNOVSKÝ, *Písňe duchovní, staré i nové* ... Lőcse, Vavřinec Brewer, 1653. 371.; Jiřík TRÁNOVSKÝ, *Cithara Sanctorum, Písňe duchovní staré i nové* ..., Lőcse, Samuel Brewer, 1674. 367♣; Jiřík TRÁNOVSKÝ, *Cithara Sanctorum, Písňe duchovní staré i nové* ..., Lőcse, Samuel Brewer, 1684. 423♣; Philipp KEGELIUS, *Dvanáctero duchovně nábožně přemýšlování, ... s připojenými křesťanskými písňemi.* ..., Lőcse, Samuel Brewer, 1693, 2/52.; Jiřík TRÁNOVSKÝ, *Cithara Sanctorum, Písňe Duchovní staré i nové* ..., Lőcse, Samuel Brewer, 1696, 379.; Jiřík TRÁNOVSKÝ, *Cithara Sanctorum. Písňe duchovní, staré i nové*, Trencsén, Nikodém Čížek, 1659, 379. Eva AUGUSTÍNOVÁ, *Cithara Sanctorum Bibliografia*, Martin (Turócszentmárton), Slovenská národná knižnica, 2011, 264/21.

¹¹ BAYLY, *Praxis Pietatis. To gest.*... (ld. 2. lj.), 1637, Ff1a

¹² *Evanjeliumok és epistolák, amelyeket az egyetemes szent egyház az éves ünnepeken használ* című fejezetében jelentős változások találhatók. Itt a cseh szentek (Círill és Metód,¹⁴ Zsigmond,¹⁵ Norbert,¹⁶ Vitus,¹⁷ Prokop,¹⁸ Ludmilla,¹⁹ Vencel²⁰) ünnepei kimaradtak, helyettük bekerültek a

¹³ *Knihopis*... (ld. 3. lj.), 2292.

¹⁴ *Evanjeliumok és epistolák, amelyeket az egyetemes szent egyház az éves ünnepeken használ* című fejezetében jelentős változások találhatók. Itt a cseh szentek (Círill és Metód,¹⁴ Zsigmond,¹⁵ Norbert,¹⁶ Vitus,¹⁷ Prokop,¹⁸ Ludmilla,¹⁹ Vencel²⁰) ünnepei kimaradtak, helyettük bekerültek a

¹⁵ *Evanjeliumok és epistolák, amelyeket az egyetemes szent egyház az éves ünnepeken használ* című fejezetében jelentős változások találhatók. Itt a cseh szentek (Círill és Metód,¹⁴ Zsigmond,¹⁵ Norbert,¹⁶ Vitus,¹⁷ Prokop,¹⁸ Ludmilla,¹⁹ Vencel²⁰) ünnepei kimaradtak, helyettük bekerültek a

¹⁶ *Evanjeliumok és epistolák, amelyeket az egyetemes szent egyház az éves ünnepeken használ* című fejezetében jelentős változások találhatók. Itt a cseh szentek (Círill és Metód,¹⁴ Zsigmond,¹⁵ Norbert,¹⁶ Vitus,¹⁷ Prokop,¹⁸ Ludmilla,¹⁹ Vencel²⁰) ünnepei kimaradtak, helyettük bekerültek a

¹⁷ *Evanjeliumok és epistolák, amelyeket az egyetemes szent egyház az éves ünnepeken használ* című fejezetében jelentős változások találhatók. Itt a cseh szentek (Círill és Metód,¹⁴ Zsigmond,¹⁵ Norbert,¹⁶ Vitus,¹⁷ Prokop,¹⁸ Ludmilla,¹⁹ Vencel²⁰) ünnepei kimaradtak, helyettük bekerültek a

¹⁸ *Evanjeliumok és epistolák, amelyeket az egyetemes szent egyház az éves ünnepeken használ* című fejezetében jelentős változások találhatók. Itt a cseh szentek (Círill és Metód,¹⁴ Zsigmond,¹⁵ Norbert,¹⁶ Vitus,¹⁷ Prokop,¹⁸ Ludmilla,¹⁹ Vencel²⁰) ünnepei kimaradtak, helyettük bekerültek a

¹⁹ *Evanjeliumok és epistolák, amelyeket az egyetemes szent egyház az éves ünnepeken használ* című fejezetében jelentős változások találhatók. Itt a cseh szentek (Círill és Metód,¹⁴ Zsigmond,¹⁵ Norbert,¹⁶ Vitus,¹⁷ Prokop,¹⁸ Ludmilla,¹⁹ Vencel²⁰) ünnepei kimaradtak, helyettük bekerültek a

²⁰ *Evanjeliumok és epistolák, amelyeket az egyetemes szent egyház az éves ünnepeken használ* című fejezetében jelentős változások találhatók. Itt a cseh szentek (Círill és Metód,¹⁴ Zsigmond,¹⁵ Norbert,¹⁶ Vitus,¹⁷ Prokop,¹⁸ Ludmilla,¹⁹ Vencel²⁰) ünnepei kimaradtak, helyettük bekerültek a

magyar szentek (László,²¹ István, Imre, Árpádházi Szent Erzsébet), a jezsuita szentek (Borgia Szent Ferenc, Szent Ignác²², Xavéri Szent Ferenc), továbbá a fontosabb rendalapítók (Assisi Szent Ferenc, Szent Benedek²³) és még néhány szent kimarad, illetve bekerül, attól függően, hogy a cseh vagy magyarországi hagyományban mennyire élt a kultuszuk. Szent Adalbert mindkét változatban szerepel, de eltérő olvasmánnyal, a prágai változatban Csehország, itt Magyarország védőszentjeként.²⁴

Korábban 1645-ben Trencsénben is megjelent egy perikópáskönyv. Ez azonban részletesebb, a bibliai szövegrészek mellé magyarázatot is kapcsol. A fejezeteket díszítő fametszetes evangéliumi képsorozat²⁵ megegyezik a lőcsei kiadásával. Az evangéliumi szövegek is nagyrészt azonosak, mivel még nem volt cseh katolikus bibliafordítás, a králicai Biblia szövegére támaszkodnak. A szövegek liturgikus rendje is nagyrészt megegyezik, de a lőcsei a trencsényi kiadáshoz képest kiegészül a hamvazószerdai olvasmánnyal és evangéliummal. A legfontosabb eltérés, hogy a trencsényi kiadásban a prágai kiadáshoz hasonlóan a cseh szentek szerepelnek. A trencsényi utraquista–evangélikus kiadás, míg ez katolikus, amit a római misekönyvre való hivatkozás és a jezsuita szentek jelenléte egyértelműen bizonyít. Zsolnán 1673-tól állandó jezsuita misszióállomás működött,²⁶ minden bizonnyal a környéken végzett térítőmunkához volt szükségük katolikus evangéliumos könyvre, amelynek nyomtatásával a helyi nyomdát bízták meg.

Egy másik esetben, a *Perlička dítek Božjich [Isten gyermekeinek gyöngyöskéje]* 1683-as lőcsei kiadásánál arra kényszerültünk, hogy a szerző nevét is megváltoztassuk a művet érintő kompilációk és az átszerkesztések miatt.²⁷ A könyv címe csaknem megegyezik Sixt Palma Močidlanský, cseh lelkész imádságoskönyvével, amely először 1611-ben

---

²¹ *Evangelia...* (ld. 14. lj.), Prága, 1676, Bb_{8a}.

²² *Evangelia...* (ld. 14. lj.), Prága, 1676, Dd_{4a}.

²³ *Evangelia...* (ld. 12. lj.), Zsolna, 1676, Aa_{4b}.

²⁴ „Na den S. Vojtěcha aneb Adalberta biskupa, mučedlníka a patrona uherského.” *Evangelia...* (ld. 12. lj.), Zsolna, 1676, Aa_{6b}; „Na den S. Vojtěcha biskupa a mučedlníka a patrona českého.” *Evangelia...* (ld. 14. lj.), Prága, 1676, Bb_{4a}; „Na den svateho Jiří a svateho Vojtěcha...” *Epistolý a evangelia...* (ld. 15. lj.), Trencsén, 1645, 566–572.

²⁵ V. ECSEDY Judit, *A régi magyarországi nyomdák betűi és díszéi. XVII. század. 1. kötet Nyugat- és Észak-Magyarországi nyomdák*, Budapest, Balassi, 2010. 477–486. (I/34–117).

²⁶ GYENIS András, *Régi magyar jezsuita rendházak*, Vác, 1941, 57.

²⁷ [Daniel SINAPIUS–HORČIČKA], *Perlička dítek Božjich aneb pokladnice duchovnj rozličné drabé perlý kljnoty w sobě obsahující. z pěť částek S. Katechyzmuse složena stránkami obnovéná a ke vzdělanj w víře a pobožnosti na světlo vydaná od Daniele Synapiuse slona Božjho w cýrkvy slovenské lewočské kazatele. W Lewoči, nakladem Samuele Brewera, 1683.*

majd 1612-ben jelent meg Dobrovicében,²⁸ ezt követően 1619-ben Prágában,²⁹ Magyarországon először 1663-ban Trencsénben,³⁰ majd 1667-ben Zsolnán.³¹ Ezért az 1683-as lőcsei kiadásnál is a szlovák nemzeti bibliográfia³² Močidlanskýt tekintette szerzőnek, Szabó Károly Daniel Sinapius neve alatt vette fel,³³ a cseh nemzeti bibliográfia pedig szerző nélkül.³⁴

Összehasonlítva kitűnik, hogy Močidlanský hasonló című imádságoskönyvétől ezen kiadás tartalmilag eltér, csupán a második részben, az apostoli hitvallás elemzésénél veszi át verseit és prózai imádságait, kissé kibővítve. Ezekben a szövegekben átvétel esetén jelezte, hogy *z starého vydání* (korábbi kiadásból), vagy megjelölte a szerzőt. Ahol nem található bejegyzés, az feltehetően Sinapius saját szerzeménye. Ezt erősíti, hogy új versszövegei még nem szerepeltek más magyarországi nyomtatványban, pedig erősen szlovakizáló nyelvezetük magyarországi szerzőre utal. A kisebb tartalmi átfedések ellenére ezen kiadás már inkább tekinthető Sinapius saját művének, mint Močidlanský könyve újabb kiadásának.

Megfigyelhető, hogy a trencsényi kiadások erősebben támaszkodnak a cseh változatokra, és elsősorban a cseh olvasóközönséget célozzák. A város határmenti helyzetéből adódóan a nyomda joggal számíthatott cseh piacra is, főleg mivel ekkor már Morvaországban nem jelenhettek meg protestáns kiadványok. Ezen kívül a magyarországi cseh exuláns közösség soraiból kerülhettek ki legnagyobb megrendelőik. Ellenben Lőcse és Zsolna környéke már földrajzilag is távolabb esik Csehországtól, az ottani nyomda elsősorban a helyi lakosságnak szánhatta termékeit, ráadásul időben távolodva a Magyarországra költöző csehek is egyre inkább beolvadtak a helyi lakosságba, általuk a cseh lelkiségi irodalom, elszakadva eredeti gyökereitől lassan a hazai, magyarországi kultúra részévé vált.

²⁸ *Knihopis...* (ld. 3. l.), 6772–6773.

²⁹ *Knihopis...* (ld. 3. l.), 6774.

³⁰ RMNy 3135.

³¹ RMNy 3401.

³² Ján ČAPLOVIČ, *Bibliografija tlačij izdanih na Slovensku do roku 1700. Del 1–2*. Turócszentmárton, 1972–1984, 1419.

³³ RMK II 1528.

³⁴ *Knihopis...* (ld. 3. l.), 6777. (Nyomtatott változat). A *Knihopis* modern, digitális változatában (www.knihopis.cz) már újra Sixt Palma Močidlanský neve alatt jelenik meg. Vö. *Knihopis - soupis českojazyčných tisků do r. 1800*, amely elérhető az <https://aleph.nkp.cz> adatbázisportálon keresztül. (Utolsó ellenőrzés: 2019. 03. 18.)